

SASHALMI Ádám

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: sashadam@gamma.ttk.pte.hu

**A KÖZÉP-EURÓPAI KEZDEMÉNYEZÉS, MINT
AZ EU-S INTEGRÁCIÓT SEGÍTŐ REGIONÁLIS
EGYÜTTMŰKÖDÉS**

**THE CENTRAL EUROPEAN INITIATIVE, AS A REGIONAL
COOPERATION FOR EU INTEGRATION**

ABSTRACT

This paper aims to give a comprehensive picture of the objectives and perspectives behind the creation of the Central European Initiative (CEI). It also analyzes the role of CEI in the political, economic and social transition in the post-Socialist states. The article studies how CEI helped the integration of the Central European countries to the Western institutions, especially to the European Union (EU). The cooperation was founded in 1989 by Austria, Hungary, Italy, and Yugoslavia. It was unique and special in the era, as it had member states from totally different political and economic blocks. There are more approaches to explain the creation of this cooperation. According to the Liberal one, the founder states wished to create a flexible platform for the cooperation of countries from different blocks. This was also a political initiative to overcome on the divisions of bipolarity and the Cold War. The laid down political objectives in the official documents included the values

represented by the European institutions. These values were adopted by the post-Socialist states. At the project level, the initiatives of CEI indirectly contributed to the economic and social transition in these countries. CEI and EU progressively built their close relations, and the support of EU integration became the mission of CEI. If we study the EU accessions in the region, we can state, CEI had a successful and important role in bringing closer the post-Socialist states to the EU.

Kulcsszavak: KEK, EU, integráció, regionális együttműködés, Közép-Európa, Balkán

Keynotes: CEI, EU, integration, regional cooperation, Central Europe, Balkans

1. Bevezetés

A tanulmány célja választ adni azokra a kérdésekre, hogy a Közép-európai Kezdeményezés (KEK) miért jött létre, és hogy az együttműködés milyen szerepet játszott a közép-európai térség volt szocialista országainak rendszer-változásaiban, majd később a nyugati intézményekben, elsősorban az Európai Unióba való integrálódásában? A tanulmány a Quadragonálé 1989-es létrejöttétől a 2004-es EU-s bővítésig terjedő időszakot vizsgálja, kiemelten elemezve az együttműködés által lefektetett célokat, valamint az kooperáció fejlődését a nemzetközi események és változások tükrében. A felhasznált irodalmon belül fontosnak tartok kiemelni két művet, amely alapjául szolgált jelen publikáció megírásának. Pino Agnetti (1999) műve az alapítás tízedik évfordulójának alkalmából készült, amelyben a KEK szempontjából releváns személyekkel készül interjúk is szerepelnek.¹ Giovanni Baiocchi (2001) írása pedig az együttműködés intézményi és jogi fejlődését vizsgálja részletesen.² Az említett publikációkon kívül még több magyar, angol és olasz nyelvű releváns mű is feldolgozásra került a cikk megírása során.

2. Módszertan

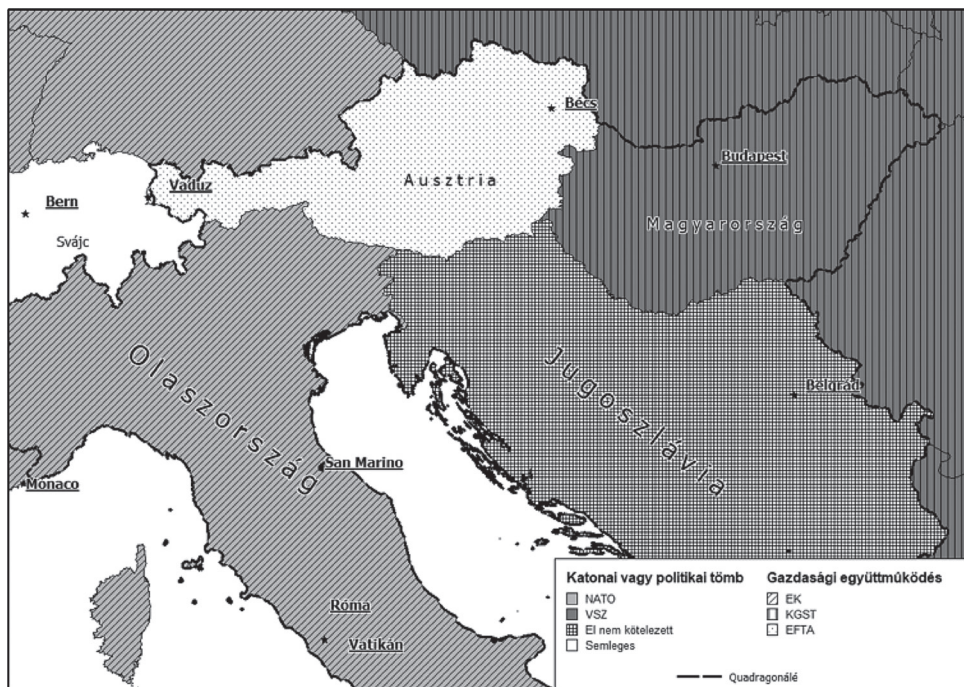
A publikáció egy Triesztben, a KEK Főtitkárságán, a tisztségviselőkkel és munkatársakkal folytatott interjúk módszeren alapuló rövid tanulmányút eredményeire épül.³ A tanulmány megírása során, ezen kívül feldolgozásra került a témában releváns magyar, angol és olasz nyelvű szakirodalom is.

A cikk megírása során térképi elemek készítésére is sor került, amelyek további elemzése újabb eredményeket jelentett a publikáció elkészítéséhez.

3. Az együttműködés létrehozása

Ausztria, Magyarország, Olaszország és Jugoszlávia külügyminiszterei 1989. november 11-én, Budapesten közös nyilatkozatot fogadtak el, mellyel létrejött a Quadragonálé, a négy ország együttműködése. Geopolitikai szempontból érdekes, és a korszakban egyedinek számító formáció született.⁴A Quadragonálé a bipoláris világra jellemző politikai, katonai és gazdasági tömbök metszéspontjában alakult meg. Olaszország a NATO és az Európai Közösségek (EK) tagjaként, Ausztria semleges államként és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) tagjaként, Magyarország a Varsó Szerződés (VSZ) és a KGST tagjaként, Jugoszlávia pedig az el nem kötelezett országok mozgalmának tagjaként döntött az együttműködés létrehozása mellett (1. térkép).

1. térkép: A Quadragonálé 1989-ben
Map 1: The Quadragonale in 1989

Forrás: Saját szerkesztés

3.1. Az együttműködés létrehozásának céljai

Az 1980-as évek végén a régióban jelentős geopolitikai változásokra utaló folyamatok indultak be. Közvetlenül a Quadragonálé létrehozása előtt megkezdődött a szovjet csapatok kivonása a közép-európai szocialista országokból és leomlott a berlini fal. Az együttműködés alapítói felismerték ezeknek a változásoknak a jelentőségét. Erre utal az 1990. augusztus 1-én Velencében, ekkor már Csehszlovákia csatlakozásával Pentagonálévá bővült együttműködés tagállami képviselői által aláírt közös nyilatkozat (velencei nyilatkozat) is, megemlítve a nyugat-kelet megosztottságot alapjaiban érintő változást Európában. A dokumentum már a Magyarországon és Csehszlovákiában végbemenő politikai rendszerváltozásokra is hivatkozik.⁵

A tanulmányút során az együttműködés létrehozásával kapcsolatos választokat az elemzés kedvéért a nemzetközi kapcsolatok elméletének segítségével csoportosítottam.⁶ Ezek alapján három megközelítés szerint írható le az együttműködés létrehozása.

A neorealista megközelítéshez soroltam a válaszok azon részét, melyek szerint Olaszország a geopolitikai pufferezónában egy saját érdekszférát kívánt kialakítani, versenyezve a német, és kisebb mértékben az osztrák befolyással. A KEK-en keresztül megvalósuló olasz közép-európai befolyásszerzési kísérletről számos korábbi írásban tettek már említést.^{7, 8, 9}

A liberális megközelítéshez olyan válaszokat soroltam, amelyek a bipoláris megosztottság meghaladását, Európa újraegyesítését, valamint egy különböző politikai és gazdasági rendszerű államok közötti együttműködést elősegítő rugalmas platform létrehozását emelték ki. Ezek a célok a velencei nyilatkozatban is megjelennek.¹⁰

1. táblázat: A Quadragonálé létrehozásának értelmezése
Table 1: Different interpretations of the creation of Quadragonale

Megközelítés	Neorealista	Liberális	Neoliberális
Cél	<ul style="list-style-type: none"> Olasz érdekszféra kialakítása a német (és osztrák befolyással szemben). 	<ul style="list-style-type: none"> Kezdeményezés a bipolaritás és a hidegháború meghaladására. Egy rugalmas politikai platform létrehozása, amelyben különböző politikai és gazdasági rendszerű államok együtt tudnak működni. 	<ul style="list-style-type: none"> A nemzetközi kapcsolatok rendszerében megjelent új szereplők és új szakpolitikák előtérbe kerülése következtében az új helyzethez való alkalmazkodás.

Forrás: Saját szerkesztés

Végül a neoliberális megközelítéshez a válaszok azon csoportját soroltam, amelyek a nemzetközi kapcsolatok, diplomácia területén új szereplők (NGO-k, multik, egyéb nem állami szereplők) megjelenésével, valamint egyes szakpolitikák (energetika, egészségügy, környezetvédelem) nemzetközi környezetben vélt hatékonyabb kezelésének feltételezésével, előtérbe kerülésével kapcsolatos új helyzet felismeréséből, és az ehhez történő alkalmazkodásból fakadnak.

A tanulmány további részében a liberális megközelítés szerint kívánok elemezni, hiszen maga a tanulmány fő kérdései is a pozitív és morális történelmi fejlődésből indulnak ki, melyben célként szerepel a stabilitás érdekében a régió államainak integrálódása a nyugati intézményekben.

3.2. Az együttműködés szerepe a volt szocialista országok rendszerváltozásaiban

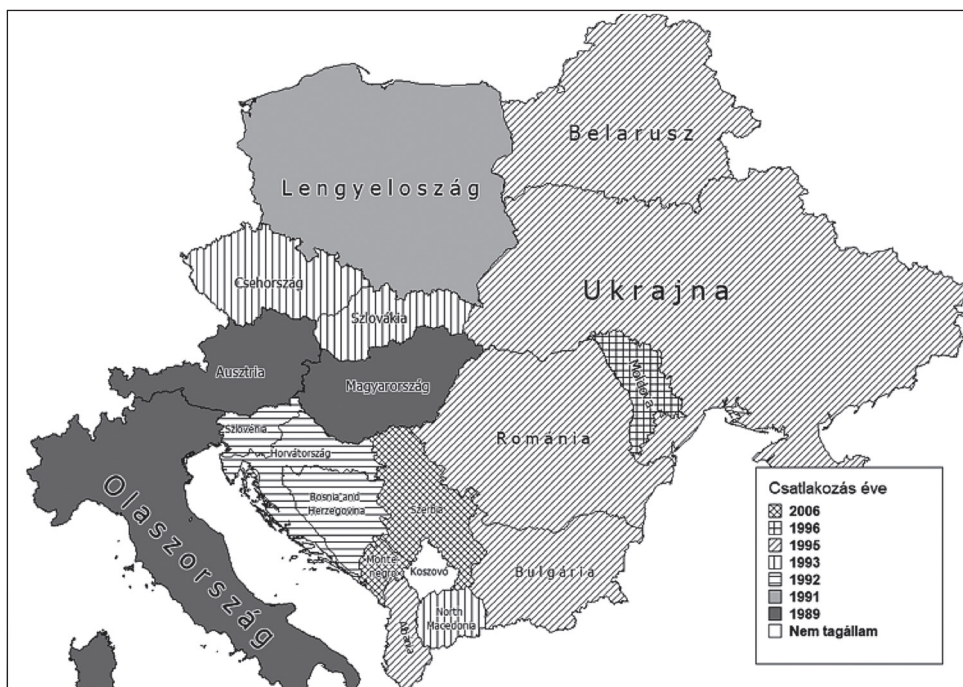
Korábban már említésre került, hogy a velencei nyilatkozat említést tesz a Magyarországon és Csehszlovákiában zajló rendszerváltozásokról. A dokumentumból az is kiderül, hogy az aláíró országok politikailag is elkötelezték magukat a változás mellett. Erre utal a szövegben a parlamentáris demokrácia, az emberi jogok, a demokratikus intézmények és a szabad választások mellett való kiállás. A dokumentum szintén részletezi, hogy projekt szinten milyen területeken kívánják a tagállamok szorosabbra fűzni a kooperációt. Ezek a területek a közlekedés, környezetvédelem, energetika, kis- és középvállalkozások, tudományos és technológiai műveletek, információ és telekommunikáció, képzés, kultúra és turizmus.¹¹ Ezeknek a projekteknek a megvalósulása közvetett módon hozzájárult a tagállamokban végbemenő gazdasági és társadalmi átalakuláshoz.

4. Az együttműködés fejlődése

Az 1990-es évek elején az együttműködés növekedésnek indult. Mint korábban már szó volt róla, 1990-ben Csehszlovákia csatlakozásával ötoldalúvá vált a kooperáció (Pentagonálé). Egy évvel később pedig már Lengyelország is felvételt nyert (Hexagonálé).¹² Ugyanebben az évben viszont már a délszláv válsággal kellett szembenéznie az együttműködésnek. A háború következtében 1991. november 30-án felfüggesztették Jugoszlávia tagságát.¹³ 1992-ben a tagállamok a Közép-európai Kezdeményezés (KEK) név felvétele mellett döntöttek, ezzel is kihangsúlyozva az együttműködés földrajzi jellegét.¹⁴ Ugyanebben az évben felvételt nyert három jugoszláv utód-

állam, Szlovénia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina. 1993-ban Cseh-szlovákia szétválása után az utódállamok, Csehország és Szlovákia ismét formálisan csatlakoztak. Szintén ebben az évben Észak-Macedónia is az együttműködés részévé vált. 1995-ben sor került egy nagyobb bővítésre, Albánia, Románia, Bulgária, valamint két posztszovjet állam, Belarusz és Ukrajna csatlakozott. A következő évben Moldova is az együttműködés tagja lett. Az utolsó bővítés 2006-ban történt, ekkor Szerbia és Montenegró csatlakozott (2. térkép).

2. térkép: A KEK bővítései
Map 2: Enlargements of CEI

Forrás: Saját szerkesztés

4.1. Sokszínű együttműködés

Már a Quadragonálé alapítói is jelentős mértékben eltérő sajátosságokkal rendelkeztek. A heterogenitás a nagyobb méretű tagállamok szétválásával és a KEK további bővítéseivel fokozódott az 1990-es években. A tanulmány által vizsgált időszak végére EU-tag, és nem EU-tag, volt szocialista országok, a visegrádi országok, poszt-jugoszláv és poszt-szovjet államok is az együttműködés részévé váltak. Az eltérő régiókhöz tartozó államok

más-más problémákkal néznek szembe, ezért sokszor mások az érdekeik is. Emellett a fejlettségi szinthez, történelmi fejlődéshez és kulturális eltérésekhez köthető különbségek is megemlíthetők. Az ebből fakadó érdek-különbségek pedig megnehezítik a konszenzusos döntéshozatalt. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy projekt szinten az együttműködés a tagállamok közötti különbségeken alapszik, tehát egymástól tudnak tanulni, jó gyakorlatokat átvenni. Így ebből a szempontból pozitív a heterogenitás, másfelől azonban azt is meg kell említeni, hogy projekt szinten jelentős különbségek vannak a tagállamok aktivitását tekintve, ez pedig az eltérések fokozódását eredményezheti.

4.2. A KEK és a fegyveres konfliktusok

Az együttműködés alapító tagjának számító Jugoszláviában 1991-ben háború tört ki, a konfliktusos helyzet pedig az 1990-es évek végéig szinte folyamatos volt. Joggal vetődik fel tehát a kérdés, hogy egy ilyen helyzetben a KEK miként tud reagálni? A KEK hivatalosan is elítéli a fegyveres konfliktusokat, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy nem rendelkezik különleges jogosítványokkal, melyekkel kikényszeríthetné a harcoló felektől a konfliktus megszüntetését. Ugyanakkor mégis rendelkezik olyan eszközökkel, amelyek segíthetnek a béke elérésében. Mint korábban szó volt róla, az együttműködés 1991-ben felfüggesztette Jugoszlávia tagságát, ezzel is nyomást gyakorolva a belgrádi vezetésre. A következő évben pedig felvette tagjai közé Szlovéniát, Horvátországot és Bosznia-Hercegovinát. Ezzel a KEK elismerte a három ország függetlenségét. Szintén a háború eseményeire reagálva 1994-ben a KEK elfogadta az „Eszközt a kisebbségi jogok védelmére”,¹⁵ majd a KEK lett az első nemzetközi szervezet, amely segélyt folyósított Bosznia-Hercegovina számára a szarajevói reptér felújítása címén. 1998-ban egy közös békefenntartó és civilvédelmi csoport felállításáról döntöttek a tagállamok. Ugyanebben az évben KEK missziót küldtek az albán-koszovói határra a menekültfolyam kezelésének segítésére. Ezenkívül a KEK támogatta az EBESZ és az EU térség biztonságát célzó kezdeményezéseit, így részt vett az EU által elindított Délkelet-európai Stabilitási Egyezményben¹⁶Közvetett módon a KEK képes még a politikai agendájára tűzésével, valamint a projektjei keretében megrendezésre kerülő eseményeken felhívni a nemzetközi közvélemény figyelmét a helyzet súlyosságára és a megoldástalálás fontosságára.

5. A KEK és az Európai Unió kapcsolata

Az együttműködés rugalmas jellegének köszönhetően különböző kapcsolatokat alakított ki a nemzetközi rendszer szereplőivel. A KEK külkapcsolatai között szerepelnek nemzetközi politikai intézmények, regionális együttműködések, nemzetközi pénzintézetek, országok és állami szint alatti entitások is.¹⁷A KEK kapcsolatai közül azonban a legfontosabbak, és működése szempontjából leginkább meghatározóak az EU-val való relációi.

5.1. A KEK és az EU kapcsolatainak fejlődése

A velencei nyilatkozat a Pentagonáléről már úgy fogalmaz, mint egy együttműködés, melynek célja, hogy közelebb hozza a térség államait az Európai Közösségekhez.¹⁸ 1995-ben a KEK az EU és az Európai Beruházási és Fejlesztési Bank teljes jogú partnerévé vált. 1996 decemberében az Európai Tanács az Európai Bizottság és a KEK szorosabb együttműködésének támogatásáról döntött. 1997. február 18-án került sor az első hivatalos találkozóra a KEK nemzeti koordinátorok és az EU képviselői között Brüsszelben. 1998. november 20-21-én Zágrábban a kormányfők találkozásán meghatározták a KEK és az EU kapcsolatait, valamint létrehoztak egy kommunikációs csatornát a két szervezet között a tevékenységek összehangolására. A zágrábi találkozón a KEK és az EU képviselője is megerősítette a kormányfők egyezségét. A KEK és EU együttműködésének elősegítése bekerült az 1998-1999-es cselekvési tervbe is.^{19, 20}A két szervezet közötti kapcsolat folyamatosan vált szorosabbá, a KEK missziójává pedig az EU integráció mélyítése és bővítése vált.

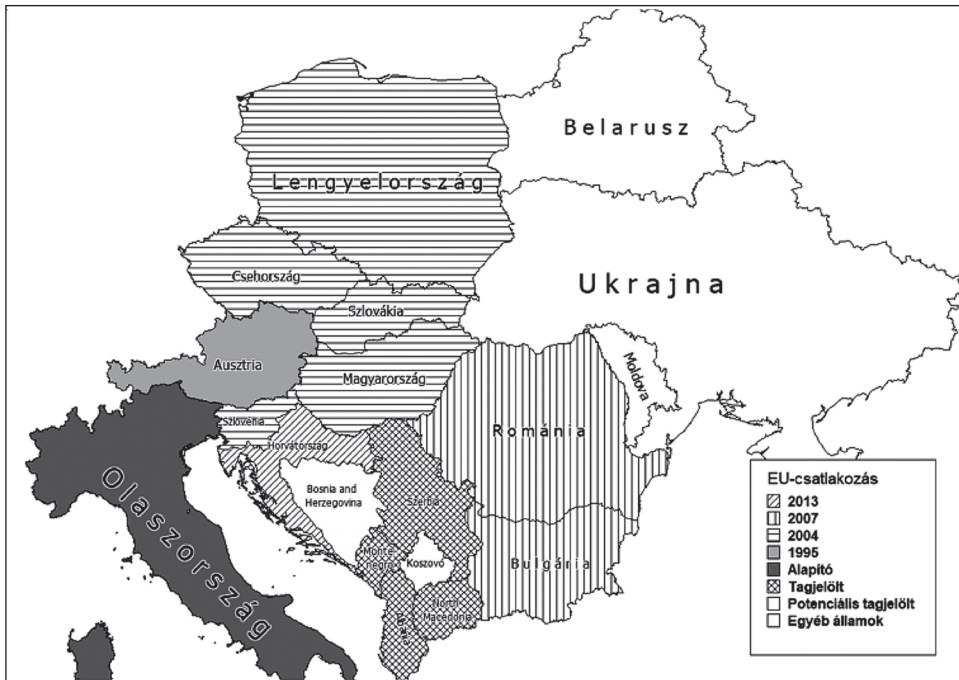
5.2. A KEK és az EU-s integráció

A KEK küldetésévé vált tehát az EU integráció támogatása. Adódik a kérdés, hogy ebből a szempontból vajon sikeresnek nevezhető-e a KEK tevékenysége a vizsgált időszakban? A kérdésre választ kaphatunk, ha megnézzük, hogy a térségből mennyi állam csatlakozott az EU-hoz az együttműködés létrehozása óta. A Quadragonálé megalapításakor egyedül Olaszország volt tagja az EK-nak. Bár az együttműködés elsősorban a volt szocialista országokat kívánta közelebb hozni az európai integrációhoz, meg kell említeni, hogy Olaszország után először Ausztria nyert felvételt az EU-ba 1995-ben.²¹ Ez pedig tagadhatatlanul az EU bővülését jelentette. A következő bővítési hullámra a vizsgált időszak végén, 2004-ben került sor, ekkor öt KEK tagállam, Csehország, Lengyelország, Magyarország,

Szlovákia és Szlovénia nyert felvételt az EU-ba. Elmondható tehát, hogy 2004-re az együttműködés négy alapító tagjából három az EU teljes jogú tagjává vált, sőt a negyedik alapító ország, Jugoszlávia, egy korábbi tagállama, Szlovénia is az európai integráció részévé vált (3. térkép).²² Mindezek alapján, véleményem szerint a KEK misszióját tekintve sikeresnek mondható.

3. térkép: A KEK tagállamok felvétele az EU-ba
Map 3: The accession of CEI member states to EU

Forrás: Saját szerkesztés az EU hivatalos honlapja alapján²³

Felmerülhet a kérdés, hogy az EU-s bővítések után miért van szükség a KEK létezésére? A tanulmányút során erre a kérdésre egyfelől olyan válaszokat kaptam, hogy amíg nem minden tagállam csatlakozott az EU-hoz, addig szükség van az együttműködésre, amely egyben egy erős politikai támogatást is jelent az EU-hoz csatlakozni kívánó országok számára. Másfelől pedig a válaszok szerint elképzelhető egy EU-n belüli együttműködési politikai platform, melynek tagállamai egyeztetnek az EU-s döntéshozatal előtt, hogy támogathassák egymás elképzeléseit.

6. Konklúzió

Az együttműködés létrehozását többféle megközelítéssel is értelmezhető. A liberális felfogás szerint a Quadragonálé létrehozásával az alapító államok egy olyan rugalmas platformot kívántak megalkotni, melyben a különböző blokkokhoz tartozó államok képesek együttműködni, valamint egy politikai kezdeményezés a bipolaritás és a hidegháború meghaladására. A KEK és a korábbi elnevezéseken működő együttműködés politikai célkitűzésekkel, kezdeményezésekkel hozzájárult a volt szocialista országokban az európai intézmények által képviselt értékek elfogadásához, s ez által a rendszerváltozásokhoz és a demokratikus intézmények megerősödéséhez. A projekt szinten megvalósuló kezdeményezések pedig segítették ezeknek az országoknak a társadalmi és gazdasági átalakulását. Az együttműködés már a kezdetektől fogva az EK és a közép-európai régió országai közötti közvetítő platformként határozta meg magát, amely közelebb kívánta hozni a volt szocialista országokat az európai integrációhoz. A KEK és az EU intézményi szinten fokozatosan szorosabbra fűzték kapcsolatukat, majd a KEK missziójává vált az integráció elősegítése és támogatása a közép-európai térségben. A vizsgált időszakban az EU Közép-Európa irányába történő bővítését figyelembe véve a KEK tevékenysége sikeresnek mondható.

JEGYZETEK / NOTES

1. Agnetti, Pino (1999): INCE Diecianni per l'Europa. Istituto Geografico De Agostini, Novara. 95. old.
2. Baiocchi, Giovanni (2001): L'Iniziativa Centro Europea Evoluzione istituzionale, funzionamento e natura giuridica. Segretario Generale, Roma. 183. old.
3. A helyszíni kutatás a Campus Mundi ösztöndíjprogram 2019/2020. tanévre vonatkozó rövid tanulmányút címen elnyert támogatásból valósult meg 2019. október 21-29. között. Projektszám: EFOP-3.4.2-VEKOP-15-2015-00001.
4. Meg kell jegyezni, hogy szintén a régióban ekkor már működött az Alpok-Adria Munkacsoport, viszont a KEK volt az első regionális, kormányközi szintű együttműködés, amely meg kívánta haladni a bipoláris megosztottságot a közép-európai térségben.
5. Political Document on the Pentagonal Initiative. Venice, 1st 1990.
6. Egedy, Gergely (2011): Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. Második, átdolgozott kiadás. HVGORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest. 270. old.

7. Jean, Carlo (1995): *Geopolitica*. Editori Laterza, Roma-Bari. 309. old.
8. Antonsich, Marco (2002): *Il Nord-Est tra Mitteleuropa e Balcani: il casodelFriuli-VeneziaGiulia*. In M. Antonsich, A. Colombo, A. Ferrari, R. Redaelli, A. Vitale, *Geopolitica della crisi. Balcani, Caucaso e Asia Centrale nel nuovo scenario internazionale (Geopolitics of thecrisis: Balkans, Caucasus and CentralAsia and thenewinternationalscenario)*.-Egea, Milano. 141-249. old.
9. Horváth, Jenő (2006): *Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig*. Grotius e-könyvtár: http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf 85. old.
10. *Political Document on the Pentagonal Initiative*. Venice, 1st 1990.
11. *Political Document on the Pentagonal Initiative*. Venice, 1st 1990.
12. Győri Szabó, Róbert (2011): *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Helikon Kiadó, Budapest. 407. old.
13. Agnetti (1999). 95. old.
14. Baiocchi (2001). 183. old.
15. CEI Instrument for the protection of minority rights. Turin, 19th November 1994.
16. Agnetti (1999). 95. old.
17. Baiocchi (2001). 183. old.
18. *Political Document on thePentagonal Initiative*. Venice, 1st 1990.
19. Agnetti (1999). 95. old.
20. Baiocchi (2001). 183. old.
21. Ausztria 2018-ban a KEK-ből való kilépés mellett döntött. Jelenleg már nem tagja az együttműködésnek.
22. A vizsgált időszak után pedig a további bővítések során Románia, Bulgária és Horvátország is felvételt nyert az EU-ba.
23. Az Európai Unió hivatalos honlapja: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en, 2020. 04. 18.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Agnetti, Pino (1999): *INCE Diecianni per l'Europa*. IstitutoGeografico De Agostini, Novara. 95. old.
- Antonsich, Marco (2002): *Il Nord-Est tra Mitteleuropa e Balcani: ilcasodelFriuli-VeneziaGiulia*. In M. Antonsich, A. Colombo, A. Ferrari, R. Redaelli, A. Vitale, *Geopolitica della crisi. Balcani, Caucaso e Asia Centrale nel nuovo sce-*

nario internazionale (Geopolitics of the crisis: Balkans, Caucasus and Central Asia and the new international scenario). - Egea, Milano. 141-249. old.

Az Európai Unió hivatalos honlapja: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en, 2020. 04. 18.

Baiocchi, Giovanni (2001): L'Iniziativa Centro Europea Evoluzione e istituzionale, funzionamento e natura giuridica. Segretario Generale, Roma. 183. old.

CEI Instrument for the protection of minority rights. Turin, 19th November 1994.

Egedy, Gergely (2011): Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. Második, átdolgozott kiadás. HVGORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest. 270. old.

Győri Szabó, Róbert (2011): A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig. Helikon Kiadó, Budapest. 407. old.

Horváth, Jenő (2006): Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. Grotius e-könyvtár: http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf 85. old.

Jean, Carlo (1995): Geopolitica. Editori Laterza, Roma-Bari. 309. old.

Political Document on the Pentagonal Initiative. Venice, 1st 1990.